

ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНЕ І ТИПОЛОГІЧНЕ МОВОЗНАВСТВО

УДК 81'37:81-115

DOI <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2026.2.1/39>

Чрділелі Т. В.

<https://orcid.org/0000-0002-8257-9911>

Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського

Пономаренко О. О.

<https://orcid.org/0000-0003-1661-215>

Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського

ЛЕКСЕМИ З НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИМ КОМПОНЕНТОМ У ПОРІВНЯЛЬНОМУ ВИМІРІ З ПОЗИЦІЙ ЛІНГВОКОНЦЕПТОЛОГІЇ

Статтю присвячено комплексному дослідженню лексем з національно-культурним компонентом у порівняльному вимірі з позицій лінгвоконцептології. У центрі уваги перебуває проблема співвідношення мови й культури як взаємопов'язаних феноменів, що формують специфіку національної мовної картини світу. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю поглибленого аналізу соціальної зумовленості мовних одиниць у контексті міжкультурної комунікації та перекладу, особливо в умовах глобалізації та активної взаємодії української й англомовних лінгвокультурних спільнот.

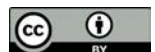
У роботі узагальнено основні підходи сучасної лінгвістики до трактування концепту – лінгвокогнітивний і лінгвокультурологічний – та обґрунтовано їх взаємодоповнювальний характер. Концепт розглядається як ментальна структура і водночас як культурно зумовлена смислова сторона словесного знака, що відображає колективний досвід певного етносу та вербалізується в мові. Показано, що лексеми з національно-культурним компонентом репрезентують лінгвокультурні концепти, у яких поєднуються поняттєві, образно-асоціативні та ціннісні ознаки, притаманні конкретній лінгвокультурній спільноті.

Особливу увагу приділено розмежуванню понять «безеквівалентна лексика», «реалія», «фонова лексика» та «лексика з національно-культурним компонентом». Доведено, що остання становить окрему групу національно-маркованих одиниць, які мають формальні відповідники у порівнюваних мовах, проте відрізняються компонентним наповненням денотативного значення, зумовленим культурними чинниками. На відміну від безеквівалентної лексики, такі слова передбачають можливість перекладацького відтворення, однак потребують урахування етнокультурного фону та прагматичних особливостей уживання.

На матеріалі англійсько-українських паралелей у сфері освіти проаналізовано специфіку розбіжностей у структурі лінгвокультурних концептів. Показано, що навіть формально еквівалентні одиниці можуть акумулювати різний обсяг знань і культурних асоціацій, що зумовлює труднощі перекладу та можливість лінгвокраїнознавчої інтерференції.

Зроблено висновок, що виділення лексики з національно-культурним компонентом в окрему категорію сприяє глибшому розумінню механізмів взаємодії мови й культури, забезпечує адекватність перекладу та є передумовою ефективної міжкультурної комунікації.

Ключові слова: лінгвоконцептологія, лінгвокультурний концепт, національно-маркована лексика, лексика з національно-культурним компонентом, англійсько-українські паралелі, переклад, освітня термінологія.

Постановка проблеми. Взаємозв'язок мови та культури не викликає сумніву, і тому лінгвокультурологічний напрямок, що спрямований на вивчення соціальної обумовленості мови, наразі можна вважати одним із центральних напрямків сучасних лінгвістичних досліджень. Об'єктом лінгвокультурологічних досліджень, за визначенням К. Мізіна, є втілення культури певного етносу в мовних одиницях, категоріях і відношеннях між ними, а предметом – репрезентація та інтерпретація втілення культури в системі мови в національному та загальнолюдському вимірах [12, с. 15]. В семантиці слова можна знайти деякий «екстралінгвістичний» зміст, який безпосередньо відбиває культуру, що обслуговується даною мовою, тобто через значення відбувається зв'язок лексичних одиниць з позамовною дійсністю.

Загально визнано, що істотні відмінності іноземних мов розкриваються при зіставленні їх з рідною мовою. Мовний бар'єр для людини є явним, в той час, як культурний бар'єр стає явним лише при зіставленні рідної культури з іноземною. Цілком зрозуміло, що в процесі міжкультурної комунікації необхідно долати мовний бар'єр, проте його подолання не завжди є достатнім для забезпечення ефективності спілкування між представниками різних культур. Культурний бар'єр є значно небезпечнішим та складнішим, ніж мовний.

Зіставлення іноземної та рідної мови з урахуванням культурологічного компоненту розкриває глибинні відмінності між тим, що стоїть за цими мовами, тобто між культурними уявленнями про реальні предмети та явища дійсності. Не викликає сумніву, що вивчення національно-маркованої лексики є необхідним компонентом засвоєння іноземної мови, оскільки саме тут відображені особливості побуту, історії, культури країни, мова якої вивчається. Але на особливу увагу заслуговує лексика із так званим національно-культурним компонентом. Це ті слова і вирази, що мають у різних культурах спільний денотат, але при цьому ще і додатковий зміст і супутні семантичні та стилістичні відтінки, що накладаються на його основне денотативне значення.

Все вищезазначене визначає актуальність цього дослідження, яка полягає у необхідності вивчення особливостей функціонування лексем з національно-культурним компонентом з точки зору встановлення паралелей у порівнюваних мовах, що надасть змогу визначити оптимальні підходи до їх адекватного відтворення у процесі перекладу. Не викликає сумнівів також важливість вивчення у період глобалізації впливу від-

мінностей у лексичних системах мов різних країн, зокрема України, Великобританії та США, на формування лінгвокультурного концепту як смислової сторони словесного знака, за яким стоїть поняття, притаманне певній лінгвокультурній спільноті.

Аналіз останніх досліджень. Процес формування внутрішнього світу людини та роль мови в його формуванні досі складає значний інтерес для вивчення. Основним інструментом, за допомогою якого відбувається пізнання світу є *концепт*. Прагмалінгвістичні роботи науковців доводять, що первинною умовою народження концептів є спільна колективна діяльність людей. Концепт виникає в ході практичної діяльності людини завдяки можливості узагальнення. Людина спостерігає велику кількість явищ, порівнює їх, виділяє ознаки, які відрізняють предмети один від одного, чи споріднюють їх. Незначні ознаки нехтуються, а значні сумуються та формують концепт.

Наразі у лінгвістиці можна виокремити два основні підходи до тлумачення концепту, а саме лінгвокогнітивний та лінгвокультурологічний, але взагалі вони обидва, хоча і з різних позицій, доводять взаємозалежність та взаємозв'язок мови і культури.

Щодо лінгвокогнітивного підходу, то він ґрунтується на засадах когнітивної лінгвістики – сучасної галузі мовознавства, що займається вивчення мови як засобу отримання знань, їх обробки, зберігання й використання. Г. Приходько у своїй статті зауважує, що поступальний розвиток когнітивістики в останні десятиліття дає можливість по-новому дослідити багато феноменів, які традиційно використовувались в студіях мови та мовлення. Ціла низка лінгвістичних питань отримують нове витлумачення і нове пояснення за рахунок їхнього вирішення під новим кутом зору [15, с. 159].

Когнітивні студії зорієнтовані на вивчення того, як через мову проходить концептуалізація дійсності та рефлексивного досвіду особистості.

І. М. Кочан зауважує, що концепт, з одного боку, позначає лінгвістичну одиницю, з іншого – одиницю пам'яті та мови мозку. На його думку, концепт – це водночас і слово, і його значення, ідея, смисл, його зовнішня і внутрішня форма, поняття; когнітивна структура, охоплена мовним знаком [10, с. 75]. Таким чином, когнітивна лінгвістика дала поштовх виникненню нової галузі – лінгвоконцептології, науки, що знаходиться на стику когнітивної лінгвістики та лінгвокультурології, у парадигмі якої досліджуються культурні концепти, які вербалізують культурні смисли.

О. Селіванова також наголошує, що лінгвоконцептологія як наука виокремилася з когнітивної лінгвістики. Вона визначає основну мету аналізованої науки – опис концептів та мовних засобів їхньої репрезентації і також окреслює конкретні завдання лінгвістичної концептології [16, с. 97]. Т. Космеда та Н. Плотнікова окреслюють два основні дослідницькі підходи в межах лінгвістичної концептології – лінгвокогнітологічний і лінгвокультурологічний [16, с. 20].

Як стверджує В. Бялик, посилаючись на визначення концепту провідними лінгвістами, концепт, з одного боку, є ідеальним образом, або, точніше, прообразом, що уособлює культурно зумовлені уявлення мовця про світ, з іншого – він має певну назву у мові [2, с. 118-119].

Дослідники вказують на характер взаємовідносин концепту із трьома сферами: свідомістю, культурою, мовою та/або мовленням. Концепт перебуває у свідомості, культура детермінує концепт, а у мові та/або мовленні концепт вербалізується. Основне завдання концепту – показати ставлення того чи іншого етносу до певних явищ і об'єктів. Дослідження концептів веде до кращого розуміння ментальності народу, його світогляду, пояснює типову поведінку індивідів під час мовленнєвого акту. Адже саме за допомогою розгляду мовної одиниці у призмі мовлення, ми можемо стверджувати про існування позамовної одиниці, концепту.

Лінгвокогнітивний та лінгвокультурологічний підходи до розуміння концепту не є взаємовиключними, оскільки концепт як ментальна одиниця існує у свідомості окремої особистості і формує концептосферу соціуму, а концепт як одиниця культури є фіксацією колективного досвіду, який стає надбанням окремої особистості. Інакше кажучи, лінгвокогнітивний концепт є напрямом від індивідуальної свідомості до культури, а лінгвокультурний концепт – це напрямок від культури до індивідуальної свідомості.

Лінгвокультурний концепт – це, перш за все, смислова сторона словесного знака, за яким стоїть поняття, притаманне певній лінгвокультурній спільноті. Тобто, можна вважати, що це ідея, яка фіксує суттєві властивості реалій і явищ, а також відносини між ними, що належать до розумової, духовної або життєво важливої матеріальної сфери існування людини. Це така смислопороджуюча одиниця, яка вироблена і закріплена громадським досвідом народу, що має в його житті історичні корені, вона соціально і суб'єктивно осмислюється, а також пов'язує у свідомості носіїв мови різні поняття, які мають значущість для культури.

Важливим видається нам висновок у тому, що концепти кожної мови також неповторні і своєрідні. Тому те, що має певне значення для одного етносу, може отримувати інше сприйняття у іншому лінгвокультурному соціумі.

Концепт трактується як ментальна структура (І. Заремська, Є. Селіванова), сфера свідомості, одиниця пам'яті, що вербалізується різними мовними засобами [6; 16].

Такі концепти характеризуються національною маркованістю, зважаючи на те, що середовищем їх функціонування є культура певної лінгвонаціональної спільноти. Культурний концепт акумулює в собі певну кількість поняттєвих та образно-асоціативних ознак, які можуть перетинатися, але не отожднюватися в свідомості представників різних етносів. Його аналіз виявляє особливості мовної національної свідомості, встановлює ментальні ознаки носіїв різних культур і мов [11].

Орієнтуючись на антропоцентричну спрямованість сучасних мовознавчих досліджень та зважаючи на плюралізм наукових парадигм, ця наукова розвідка визначається новим підходом до аналізу національно-маркованої лексики з позицій лінгвоконцептології та залучає методи порівняльної лінгвокультурології та перекладознавства. Елементи концептуального аналізу представлені етноцентричним підходом до значення слова, тобто значення розглядаються як ментальні об'єкти, що проаналізовані із двох точок зору – антропоцентричної (коли відображуються універсалії людської природи) й етноцентричної (яка зумовлена особливостями певної лінгвокультурної спільноти). Дослідження концепту проводиться з урахуванням його структури, тобто у ньому виділяють ядро (словникові значення тієї чи іншої лексеми, які розкривають зміст концепту, демонструють особливості його мовного вираження) та периферію – різні прагматичні складники лексеми, конотації та асоціації, а з позицій нашого об'єкту – різні національно-культурні компоненти.

Потстанова завдання. Метою цієї статті є виявлення розбіжностей у семантичній структурі лексем національно-культурним компонентом, як особливих лінгвокультурних концептів, в англійській та українській мовах та розробці підходу до їх оптимального відтворення при перекладі на основі аналізу англійсько-українських лексичних діад-паралелей. Мета визначила завдання:

– узагальнити підходи сучасної лінгвістики до дослідження соціальної зумовленості мови;

– визначити сутність поняття «лексика з національно-культурним компонентом» та її місце у системі національно-маркованої лексики;

– на засадах існуючих класифікацій дослідити кореляцію понять «лексика з національно-культурним компонентом», «реалія», «безеквівалентна лексика», «фонова лексика»;

– виявити та проаналізувати основні шляхи перекладу лексики, зокрема освітньої, з національно-культурним компонентом через встановлення англійсько-українських паралелей.

Виклад основного матеріалу. Якщо лінгвісти наголошують на існуванні у лексемах так званих «національних змістів», то не можна заперечувати, що лексеми у двох різних мовах, що позначають той самий предмет у культурі двох народів і які можуть, на перший погляд, вважатися еквівалентними, неминуче зв'язуються з нетотожними змістами, або у нашому розумінні концептами, і це дозволяє говорити про національні змісти мовних знаків.

Як вже зазначалось, лінгвокультурологічний напрямок уможлиблює дослідження значення слова, виходячи з того, що слово є позначенням тієї чи іншої позамовної реалії дійсності. Виходячи з того, що в семантиці слова можна знайти певний екстралінгвістичний зміст, який безпосередньо відбиває культуру, що обслуговується даною мовою, можна вважати, що основним предметом дослідження лінгвокультурології є не просто мовні одиниці, а специфічні мовні одиниці, які обов'язково містять культурний компонент значення.

Зауважимо, що в науковій літературі такі одиниці мають різні дефініції залежно від аспекту їх вивчення: безеквівалентна лексика, реалії, фонова лексика, культурологічні номінації, слова з національно-культурною конотацією, етнокультурно марковані слова, національно маркована лексика, мовні стереотипи та ін. Останнім часом, у зв'язку з розвитком лінгвокультурології, уживаності набули терміни «лінгвокультурема» та «лінгвокультурний концепт».

Беручи до уваги мету, предмет та об'єкт нашого дослідження, варто проаналізувати кореляцію таких понять як безеквівалентна лексика, фонова лексика, реалія, лексика з національно-культурним компонентом. Такий аналіз є важливим як з позицій зіставної лінгвокультурології, так і перекладознавства. Усі ці групи слів можна вважати національно-маркованими, тобто вони співвідносяться з лінгвокультурним концептом, через який відображена система сприйняття світу представниками певної лінгвокультурної спільноти.

Наприклад, О. Ю. Тупиця відносить безеквівалентну лексику до національно-маркованої

лексики, разом з частково безеквівалентними лексичними одиницями (що в інших класифікаціях мають назви «фонова лексика» або «слова з національно-культурною конотацією»), екзотизмами та варваризмами. Подалі безеквівалентна лексика розподіляється на три групи:

а) власні назви (особові імена, географічні назви, назви установ, організацій, газет тощо); б) слова-реалії – словникові одиниці, які означають предмети, поняття та ситуації, що не існують у практиці іншомовного соціального колективу; слова, які означають різного роду предмети побуту, матеріальної та духовної культури, властивої тільки певному народові; в) слова-символи [19, с. 251–259].

У «Словнику термінів міжкультурної комунікації» Ф. Бацевича безеквівалентна лексика визначається як слова (лексеми), у значенні яких немає спільних семантичних компонентів (сем) зі словами (лексемами) рідної мови іншого учасника міжкультурної комунікації. Безеквівалентну лексику неможливо зіставити з будь-якими словами (лексемами) іншої мови; в певному сенсі ця лексика не підлягає перекладу [1, с. 98].

Я. В. Мукатаєва вважає слова-реалії видом безеквівалентної лексики, наголошуючи, що саме у ній знаходить відображення національна специфіка культури, оскільки такі лексеми пов'язані з предметами і явищами матеріальної і духовної культури народу, з його історією [55]. За її підходом, безеквівалентна лексика та слова-реалії знаходяться у родо-видових відносинах [14, с. 175].

На думку Р. Зорівчак, яка зробила вельми вагомий внесок у дослідження в аспекті перекладу, «реалії – це моно- і полілексемні одиниці, основне лексичне значення яких вміщає (в плані бінарного зіставлення) традиційно закріплений за ними комплекс етнокультурної інформації, чужої для об'єктивної дійсності мови-сприймача» [7, с. 58].

В окрему категорію виділяється фонова лексика, яка несе інформацію національно-культурного характеру і потребує лінгвокраїнознавчого коментаря, оскільки поняття, що виражається словами іноземної мови, яка вивчається, відсутні в рідній мові або їх знання в двох мовах не співпадають [16]. Фонові слова – це слова, які відрізняються від еквівалентних іншомовних слів лексичними фонами.

Як бачимо, з'ясування статусу фонові лексики є актуальною проблемою. А. В. Волошина підходить до її вирішення через використання методики польової структури, виділяючи центр та периферію безеквівалентної лексики. Слова-реа-

лії відносяться до центру, а фонова лексика – до периферійної системи [4, с.56-60].

За А. В. Волошиною, на відміну від слів-реалій, які відображають предметний світ етносу, у фоновій лексиці зафіксована своєрідність віддзеркалення об'єктивної дійсності на лексичному рівні. Вона визначає як фонові ті лексичні одиниці, які на лінгвістичному рівні відображують етнічно зумовлений погляд на об'єктивну дійсність, але при цьому існує спільність міжетнічних загальних понятійних, у нашому розумінні когнітивних, систем. На основі вищезазначеного робиться висновок, що є певні поняття (тут теж можемо казати про концепти), які існують у двох порівнювальних етнокультурах, але в одній з них мають більш детальну номінацію, аніж в іншій. Такі лексичні одиниці, які мають різні конотації (оцінні й емоційні відтінки), а також різні асоціативні зв'язки, в сучасній лінгвістиці називаються фоновими [4, с. 56-64].

О. Ткачик та Є Петрук стверджують, що реалія – це не просто предмет об'єктивної дійсності, а особливі референти–елементи об'єктивної дійсності. З позицій лінгвокраїнознавства виділяються три основні групи англомовної лінгвокультурної спільноти у зіставленні з українською: 1) універсалії – референти, що є тотожними за своїми істотними та вторинними ознаками в культурах, що співвідносяться (сонце, вода). 2) квазіреалії – референти, що є тотожними за своїми істотними якістьми, проте відрізняються за вторинними (grant - стипендія, Teachers's Training College – педагогічний інститут) 3) власне реалії – референти, що за своїми істотними та вторинними якістьми є досить унікальними, притаманними лише одній з культур, що співвідносяться [18]

Об'єктом нашого дослідження обрана лексика з національно-культурним компонентом, яка корелює з поняттям квазіреалій. З іншого боку її можна співвіднести з фовою лексикою за ознакою наявності у таких лексемах додаткового змісту і супутніх семантичних та стилістичних відтінків, що накладаються на основне значення, і які є зрозумілими комунікантам, що належать до лінгвокультурної спільноти, яка користується цією мовою.

Термін «квазіреалія» не здається нам прийнятним, оскільки пласт лексики з національно-культурним компонентом не передбачає відсутність еквіваленту у порівнюваних мовах, на відміну від слів-реалій, де це є основною ознакою. Оперування терміном «реалія», навіть з додатковим компонентом, який звужує це поняття, може створити плутанину під час аналізу.

Лексеми з національно-культурним компонентом не можна віднести і до безеквівалентної лексики, оскільки вони передбачають існування еквівалентів, тобто одиниць, за допомогою яких можна передати на аналогічному рівні плану вираження, релевантні в межах даного контексту компоненти значення, або одного з варіантів значення вихідної лексичної одиниці.

Щодо фової лексики, то тут акцентується увага на відмінності конотативного значення (емоційні, стилістичні, оцінні відтінки) порівнювальних лексем. Лексика з національно-культурним компонентом має відмінності на рівні денотату, тобто у своєму референційному/денотативному значенні, що є понятійним ядром значення, позбавленим суб'єктивних відтінків, експресивно-стилістичного забарвлення.

Однак вищенаведений аналіз підходів до національно-маркованої лексики уможливує наступне визначення лексики з національно-культурним компонентом: це лексичні одиниці, які позначають поняття, що існують у порівнювальних мовах, але несуть у собі додатковий компонент значення, зумовлений лінгвокультурними чинниками, на рівні денотату. Смыслову сторону цього словесного знаку складає лінгвокультурний концепт, за яким стоїть поняття, притаманне певній лінгвокультурній спільноті. Ці лексеми акумулюють в собі певну кількість поняттєвих та образно-асоціативних ознак, які можуть перетинатися, але не ототожнюватися в свідомості представників різних етносів.

Цілком зрозуміло, що існування таких слів вимагають від учасників міжкультурної комунікації володіння досить широким колом знань, так званим предметним та культурологічним тезаурусом та , окрім мовного (за Г. Мірамом) [13, с.101]. Існує поняття лінгвокраїнознавчої компетенції, тобто це можливість особи виконувати міжкультурну комунікацію, базуючись на знаннях лексики з національно-культурним компонентом та умінні адекватно їх використовувати при спілкуванні, а також умінні використовувати фонові знання для досягнення взаєморозуміння в ситуаціях безпосереднього міжкультурного спілкування.

Як вже відмічалось, у лексиці відбиваються фрагменти соціального досвіду, обумовленого основною діяльністю даного народу. Взагалі існування тих чи інших лексичних одиниць з національно-культурним компонентом обумовлюється практичними потребами. Порівняємо, наприклад, такі відповідники, як *школа* та *school*.

Як зрозуміло, з вищенаведеної таблиці, ці відповідники в англійській та українській мовах

Компонентний аналіз паралелі лексем «школа» – «school»

школа	1. навчально-виховний заклад, споруда такого закладу. <i>державна, приватна школа, загальноосвітня школа, початкова, середня школа, вечірня школа, музикальна, художня школа, школа-інтернат, школа-студія.</i>	school	1. any institution devoted primary to imparting knowledge or to developing certain skills or talents, especially an educational institution for children. <i>grammar; public school comprehensive, junior; senior; modern school</i>
			2. a subdivision of an university as a special branch of higher education (<i>the school of medicine</i>)
			3. a place where formal instruction is given; also the instruction itself.
	2. виучка, досягнутий в чомусь досвід <i>школа життя.</i>		
	3. напрям в області науки. <i>школа живопису.</i>		4. a body of disciples of a teacher or system; also, the system, methods, or opinions characteristic of those thus associated: <i>a painting of the Flemish school.</i>
	4. система обов'язкових вправ (в фігурному катанні)		
			5. the prescribed drill, duties, instruction, and training of any branch of the army or navy; also the manual of such instruction.
			6. a period or session of an educational institution; a course of study at a school.
			7. the pupils in an educational institution
	8. a general style of life, manners, etc.: <i>a gentleman of the old school.</i>		
	9. in medieval times, a seminary of logic, metaphysics and theology.		

зумовлюють різну сукупність знань. В англійській мові поняття має більш широке значення, наведено 9 різних визначень, в українській - лише 4. З таблиці також зрозуміло, що співпадають 1-1 значення та 3-4. Хоча визначення 1, 2 та 3 в англійській мові відносяться до системи освіти, їх не можна об'єднати в одне ціле та зіставити з визначенням 1 в українській мові. При зіставленні сукупності знань, що пов'язані зі словами *школа* та *school* можна говорити про наявність національно-культурного компоненту.

Наведемо інші приклади з сфери «освіта», що підтверджують це положення. Так, якщо студенту-англійцю поставити запитання „*на що ви витратили стипендію?*”, то це питання може здатися для нього досить дивним, адже для студентів в англомовних країнах стипендія (*grant*) – це не грошові виплати, що видаються на руки студенту, а гроші, що перераховуються і входять до складу сплати за навчання. У словнику подані такі відповідники українському слову *стипендія*: *stipend, scholarship, grant, – an allowance, salary, or pension; especially a sum of money paid to a student under a scholarship or fellowship; maintenance of the student awarded by an educational institution.*

Таким чином, дана фраза для британського студента буде позбавлена змісту. Має місце явище лінгвокраїнознавчої інтерференції, коли звичні уявлення представників однієї лінгвокультурної спільноти на дійсність переносяться на іншу.

Основною метою вивчення національно-культурного компоненту слів є не тільки теоретичні доробки порівняння мов та культур в їх взаємозв'язку, а й в необхідності вивчення іноземної мови в нерозривному зв'язку з культурою для досягнення успіху у міжкультурній комунікації. У цьому контексті значущості набуває і перекладознавчий аспект, оскільки вимоги до адекватності перекладу теж вимагають надавати увагу лексемам з національно-культурним компонентом. Саме тому фокусі нашого дослідження зосереджується на встановленні англійсько-українських та українсько-англійських паралелей слів з національно-культурним компонентом як перекладомови якісного перекладу.

Є усі підстави стверджувати, що при перекладі лексем з національно-культурним компонентом необхідно розуміти, який концепт вербалізований у слові чи словосполученні в іншій лінгвокультурній спільноті. Лише звичайного словника буде

недостатньо, адже він подає відповідники, мало приділяючи увагу національно-культурному компоненту. Необхідне використання спеціальних лінгвістичних словників з коментарями, словників культурної грамотності, а також загальне знання культури країни та сфери, з якої походить те чи інше слово. Вже відзначалося, що досить велику кількість слів з національно-культурним компонентом складають слова, що пов'язані з системою освіти США чи Великобританії та України. У 2002 році вийшов англо – український словник освітньої лексики, укладений Ларисою Вергун за результатами своєї дисертації [3]. У словникових статтях вона не тільки надає варіанти перекладу, але і надає культурологічну інформацію. Також варто відмітити посібник “Speak Authentic English” авторів В. Ф. Старко та Д. Пуфалт, де у додатках вміщено довідковий матеріал щодо термінів системи освіти в англійській та українській мовах [17].

Основними засобами відтворення слів з національно-культурним компонентом при перекладі є: описовий переклад; роз'яснювальний переклад через створення коментарів, приміток до тексту; підбір відповідника, який має значення близьке до слова, що перекладається, тобто аналог; компенсація; контекстуальна заміна; калькування, транскрипція (транскрипція або транслітерація) [6; 13; 32; 37]. Досить важливо для перекладача вирішити, наскільки слово, яким перекладаються ті чи інші слова з національно-культурним компонентом є вірним та правильно обрати той чи інший засіб передачі цих слів при перекладі, адже використання прийомів передачі слів залежить від ситуації та змісту, який несе оригінал, та рішення самого перекладача.

Треба зауважити, що передача тексту з словами, які несуть в собі національно-культурний компонент досить часто є неповною, скривлює сприйняття змісту, або вводить читача в оману. Загальний інтерес являє собою система пошуку засобів, які допомагають отримувачу інформації зрозуміти іноземну культуру та співвіднести її зі своєю [8].

Для прикладу розглянемо паралель лексем з лінгвокультурним компонентом *філологія* – *philology*. Концепт «філологія» виражає ідею вивчення мови і літератури, але компоненти значення у порівнюваних мовах різняться. *Philology* у сучасній англійській мові є, як зауважують автори посібника «Speak Authentic English», рідковживаним словом, і за визначенням Енциклопедії Британіка “...is a term now rarely used but once was applied to the study of language and

literature. Nowadays a distinction is usually made between literary and linguistic scholarship, and the term philology, where used, means the study of language – i.e., linguistics”. При перекладі назв факультетів і кафедр можливими є варіанти: *Faculty of Languages and Literature, Department of English Languages and Literature* [66]. Однак при перекладі допускається і використання лексеми *philology*, особливо у випадках, коли треба відобразити своєрідність української системи освіти. Філологічні факультети провідних зовнішніх України на англійських сайтах називаються *Faculty of Philology*. Але при перекладі з англійської перекладач повинен розуміти, що сполучення *Languages and Literature* відповідає українському слову *філологія* і тому для україномовного реципієнта з прагматичних причин краще використати аналог: *філологічний факультет*.

Або інший приклад: в англійських варіантах дипломів кандидатів філологічних наук, який видає Міністерство освіти, маємо: *Candidate of Philological Sciences*, що є калькою з української, і тому часто супроводжується поясненням, що цей ступінь відповідає європейському і американському *PhD in Philology* (або *Linguistics*).

У цьому контексті варто також розглянути паралель *PhD – кандидат наук*. Ступінь *Doctor of Philosophy (PhD)* у британській і американській системах освіти відповідає двом українським: кандидат наук та доктор наук, тобто цей концепт в англійській спільноті має більш узагальнене значення. Через таку неоднорідність компонентів значення не можна обрати тільки один з українських відповідників. На думку деяких перекладачів ці ступені можна транслітерувати як *Kandidat Nauk* та *Doktor Nauk*, наголошуючи на тому, що це дає змогу звернути увагу на своєрідний характер українських ступенів. У цьому випадку бажано подати коротке супровідне пояснення на кшталт “*three years of research*”. Д. Пуфалт та В. Старко рекомендують уникати виразу *Candidate of Science*, тому що слово *candidate* стосується людини, яка прагне чогось досягнути [17, с. 179]. Але, як бачимо, переклад калькуванням використовується і в офіційних документах.

Паралель *faculty – факультет* теж характеризується наявністю національно-культурного компоненту. В американській системі освіти *faculty* означає також професорсько-викладацький склад університету або коледжу, і перекладач має це враховувати при перекладі, орієнтуючись на контекст. Українській лексемі *факультет* можуть відповідати такі терміни як *faculty, department, school*.

Можна стверджувати, що вибір того чи іншого прийому передачі слів з національно-культурним компонентом залежить як від прагматики перекладу, так і від перекладача та його намагання найбільш вірно та адекватно передати зміст словосполучення, речення чи тексту взагалі, зберегти та відтворити значення слова, яке пов'язано з культурою іншої країни, підібрати.

Висновки. В процесі вивчення національно-маркованих одиниць вирішена проблема визначення лексики з національно-культурним компонентом, та проблема її відбору і типології. Необхідно підкреслити, що існує декілька назв для національно забарвлених слів: безеквівалентна лексика, реалії, лексика з культурною конотацією, фонові лексика. Аналіз підходів до розуміння і окреслення основних ознак цих груп лексики в парадигмі лінгвоконцептології уможливив визначення лексичних одиниць з національно-культурним компонентом як особливих словесних знаків, смислової сторони яких складає лінгвокультурний концепт, за яким стоїть поняття,

притаманне певній лінгвокультурній спільноті. Ці лексеми акумулюють в собі певну кількість поняттєвих та образно-асоціативних ознак, які можуть перетинатися, але не ототожнюватися в свідомості представників різних етносів. Виділення таких лексем в окрему категорію та їх активне засвоєння є запорукою успішної міжкультурної комунікації.

Для виявлення розбіжностей компонентного наповнення такої лексики були виділені англійсько-українські паралел-кореляти. Дослідження підтвердило думку про те, що етнокультурний компонент семантики слова в одних лексемах може займати місце безпосередньо в денотативно-сигніфікативному значенні, а в інших – характеризується як прагматичний чинник, етносемантичний фон лексичного значення слова. На матеріалі освітньої лексики було доведено, що слова, які здаються еквівалентними можна вважати лише відносними відповідниками, і тому при перекладі необхідно звертати увагу на національно-культурний компонент і вірно передавати його в тексті, в залежності від сприйняття цього значення в іншій культурі.

Список літератури:

1. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації. Київ : Довіра, 2007. 205 с.
2. Бялик В. Когнітивний вимір лексичного квантора. *Людино- й культурознавчі пріоритети сучасного мовознавства: напрями, тенденції та міждисциплінарна методологія : колективна монографія* [гол. ред. К. І. Мізін]. Переяслав-Хмельницький; Кременчук: ПП Щербатих О. В., 2019. С 117-133
3. Вергун Л. Англо-український словник освітньої лексики. Близько 4 000 слів і словосполучень. Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. 184 с.
4. Волошина А. Безеквівалентна лексика близькоспоріднених мов: проблема семантичної структури. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство). Випуск XXVI. Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2000. С. 56–64.*
5. Голубовська І.О. Етнічні особливості мовних картин світу: Монографія. 2-ге вид., випр. і доп. Київ : Логос, 2004. 284 с.
6. Заремська І. М. Проблема визначення місця та статусу концепту в сучасній лінгвокультурології. URL: <http://int-konf.org/konf102014/904-zaremska-mproblema-viznachennya-mscya-ta-statusu-koncepta-v-suchasny-Ingvokulturologiyi.html> (дата звернення: 15.02.2026).
7. Зорівчак Р. П. Реалія і переклад (на матеріалі англійських перекладів української прози). Львів : Видавництво. Львівського університету, 1989. 215с.
8. Кальниченко Н.М. Вплив чинників культури на переклад URL: <http://eprints.zu.edu.ua/1400/1/06zzvkpr.pdf> (дата звернення: 15.11.2023).
9. Космеда Т. А., Плотнікова Н. В. Лінгвоконцептологія: мікроконцептосфера СВЯТКИ в українському мовному просторі. Львів: Коло, 2010.
10. Кочан І. М. Лінгвістичний аналіз тексту: Навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Знання, 2008. 423 с.
11. Мех Н. Зміст терміна концепт. URL: <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine62-6.pdf> (дата звернення: 11.02.2026).
12. Мізін К.І. Зіставна лінгвокультурологія (на матеріалі англійських, німецьких, українських і російських усталених порівнянь). Кременчук : Щербатих О.В., 2014. 229 с.
13. Мірам Г. Е. Професійний переклад : навчальний посібник. Київ : Ельга, Ніка-Центр, 2003. 236 с.
14. Мукагасєва Я. В. Слова-реалії як вид безеквівалентної лексики та їх класифікація. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія.* 2022. № 55. С. 174–177. DOI <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2022.55.40>
15. Приходько Г. І. Когнітивні параметри категорії невизначеності. *Львівський філологічний часопис.* № 13. Львів, 2023. С. 159–163

16. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. Полтава: Довкілля-К, 2008. 403 с.
17. Старко В.Ф., Пуфалт Д. Говоримо автентичною англійською. Учбово-методичний посібник. Вінниця : НОВА КНИГА, 2004. 192 с.
18. Ткачик О., Петрук Є. Особливості та складнощі перекладу квазіреалій у серії фентезі-романів Дж. Р.Р. Мартіна «Пісня льоду і полум'я» URL : <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/295> (дата звернення: 12.02.2026).
19. Тупиця О. Ю., Зімакова Л. В. Безеквівалентна лексика: проблеми визначення. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. Матеріали III Міжнародної науково-пр. конференції. Упор. М. Федурко та ін. Дрогобич: Посвіт, 2011. С. 251–25

Chrdileli T. V., Ponomarenko O. O. LEXEMES WITH A NATIONAL-CULTURAL COMPONENT IN A COMPARATIVE DIMENSION THROUGH THE LENS OF LINGUOCONCEPTOLOGY

The article presents a comprehensive study of lexemes with a national-cultural component in a comparative dimension from the perspective of linguoconceptology. The focus is on the problem of the relationship between language and culture as interrelated phenomena that shape the specificity of the national linguistic worldview. The relevance of the study is determined by the need for an in-depth analysis of social determination of language units in the context of intercultural communication and translation, especially in the conditions of globalization and active interaction between Ukrainian and English-speaking linguistic and cultural communities.

The paper summarizes the main approaches of modern linguistics to the interpretation of the concept – linguistic-cognitive and linguistic-cultural – and substantiates their complementary nature. The concept is considered as a mental structure and, at the same time, as a culturally determined semantic aspect of a verbal sign that reflects the collective experience of a particular ethnic group and is verbalized in language. It is shown that lexemes with national-cultural components represent linguocultural concepts that combine conceptual, figurative-associative, and value characteristics inherent in a particular linguocultural community.

Particular attention is paid to the distinction between the concepts of “non-equivalents”, “realia”, “background lexicon” and “lexicon with a national-cultural component”. The latter has been proven to constitute a separate group of nationally biased units that have formal equivalents in the contrastive languages, but differ in the component content of their denotative meaning, which is determined by cultural factors. Unlike non-equivalent vocabulary, such words can be translated, but require consideration of the ethno-cultural background and pragmatic features of usage.

Based on English-Ukrainian parallels in the field of education, the specifics of differences in the structure of linguistic and cultural concepts are analyzed. It is shown that even formally equivalent units can accumulate different amounts of knowledge and cultural associations, which causes difficulties in translation and the possibility of linguistic and cultural interference.

The research concludes that identifying national-cultural lexis as a separate category enhances the understanding of language-culture interaction, provides for translation adequacy, and acts as a foundation for effective intercultural communication.

Keywords: linguoconceptology, linguocultural concept, nationally biased lexicon, lexeme with a national-cultural component, English-Ukrainian parallels, translation, educational terminology

Дата першого надходження статті до видання: 24.02.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.03.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 14.05.2026